

Mobilnost elita u rimskoj provinciji Dalmaciji

Almir Marić

Mostar

Abstract: The paper analyzes the specific occurrence of local officials from the period of the Principate who performed administrative and priestly functions in several different cities in the province of Dalmatia. According to some authors, this type of movement is called geographic mobility. Five examples from the province were analyzed, of which one is from Doclea, three from Salona and one from municipium S. They are mostly dignitaries who were in office at the end of the first and during the second century. The officials we deal with performed mostly common functions such as decurion, duovir or priest of the imperial cult. However, on their inscriptions we also come across duties that are very rare in the epigraphic corpus not only of the province of Dalmatia but of the Roman Empire in general, such as *dispunctor* and *curator rei publicae*.

Key words: mobility, Dalmatia, local elites, Doclea, Salona

Uvod

Širom nekadašnjeg Rimskog carstva otkriven je veliki broj epigrafskih spomenika na kojima se spominju funkcioneri u municipijima i kolonijama koji su bili pripadnici društvenih struktura koje označavamo sintagmom *lokalne elite*.¹ Među njima se ističe kategorija uglednika koji su obavljali važne funkcije u nekoliko upravnih centara unutar iste provincije. U provinciji Dalmaciji također postoje primjeri lokalnih dostojanstvenika koji su bili na najvažnijim upravnim i svećeničkim funkcijama u različitim municipalnim centrima. Ova vrsta kretanja može se svrstati pod sintagmu *geografska mobilnost*, koja se u literaturi najčešće spominje u radovima koji tretiraju područje rimske Hispanije.² Pod ovim pojmom uključene su u istu kategoriju različite vrste mobilnosti, od lokalne administracije, zatim mobilnost pripadnika legija i pomoćnih jedinica, do mobilnosti zbog određenih vjerskih razloga. Među prvim autorima geografsku mobilnost španskih provincija u doba principata obrađivao je u svojoj disertaciji Evan Woodruff Haley, koji

je, između ostalog, analizirao geografsku mobilnost lokalne administracije u rimskoj Španiji.³ Haley je osobe koje obavljaju svećeničku ili magistratsku dužnost u više mjesta označio kao intrageneracijske migrante, gdje su još spadali provincijski svećenici, *incolae*, uvezeni robovi i vojnici.⁴

Ne postoji jedinstveno objašnjenje zbog čega je dolazilo do ove vrste mobilnosti provincijskih elita u rimskom svijetu. Razlozi mogu biti jednostavni poput trajne promjene prebivališta ili mogu odražavati geografske, ekonomske, sentimentalne, političke ili porodične veze, u bilo kojoj kombinaciji.⁵

Enrique Melchor Gil je prilikom analize geografske mobilnosti lokalnih elita u rimskoj Betici utvrdio postojanje velikog broja lokalnih uglednika koji su držali magistrature, svećeničke pozicije, primali časti ili pristupili u *ordo decurionum* u gradovima iz kojih nisu potjecali, što pokazuje da su neka gradska vijeća bila otvorena za integraciju pripadnika drugih lokalnih aristokracija, pod uvjetom da su bili voljni uložiti dio svog vremena i sredstava za dobrobit zajednice koja ih

¹ O pojmu, definiciji i općenito terminologiji povezanoj sa sintagmom *lokalne elite* u Rimskom carstvu opširnije vidjeti: Sloom 2011, 235–249.

² Mobilnost i migracije u rimskom svijetu solidno su obrađeni, iz različitih perspektiva, u Lo Cascio / Tacoma 2016.

³ Haley 1986, 447–466; Od drugih provincija Rimskog carstva posebna monografija o mobilnosti postoji za područje Galije: Wierschowski 2001.

⁴ Haley 1986, 13.

⁵ Bispham 2000, 71.

je primala.⁶ Postupajući na ovaj način, lokalna vijeća su očito mogla proširiti broj porodica sposobnih za preuzimanje općinskih dužnosti i časti u svojim zajednicama, čime su ojačali regrutnu bazu za buduće članove *ordo decurionum*.⁷ Prema mišljenju Melchora Gila, stav gradskih vijeća nije bio posljedica njihove brige da pronađu uglednike voljne držati položaje i preuzmu *municipalia*, ili da dobiju *plenus ordo* u kojem bi bile pokrivenne sve dekurionske pozicije, već postojanja interesa za regrutiranje pojedinaca koji bi isplatom *summa honoraria* i davanjem donacija pridonijeli održavanju troškova nastalih razvojem municipalnog života i povećanju prihoda lokalnih javnih blagajni.⁸

Iz pravne perspektive radilo se o vrlo složenom pitanju. U doba ranog principata samo su pripadnici senatorskog staleža mogli ući u *ordo* stranog grada, da bi od sredine 2. stoljeća municipalni magistrat ili član gradskog vijeća mogao postati neko porijeklom iz druge općine ako je promijenio domicil, osim ako *lex provinciae* nije drugačije propisao.⁹ Također, evidentirane su osobe koje su bile članovi vijeća ili magistrati u više gradova, ali pritom se ne može ustanoviti jesu li imale već od samog početka građansko pravo u oba grada u čijim su vijećima bili (*origo* su mogli dobiti adopcijom) ili im je s primanjem u *ordo* bilo posuđeno građansko pravo određenog grada.¹⁰

Od sredine 2. stoljeća u rimskom svijetu je primjetan trend opadanja važnosti porijekla

prilikom odabira ljudi za pozicije magistrata na lokalnoj razini. To se može dovesti u vezu s obavezama koje su dobivali prilikom izbora i poreznom odgovornosti koju su imali, tako da je postizanje dekurionske i magistratske funkcije sve više postajalo opterećenje umjesto čast, zbog čega su stare *honores* gubile dotadašnju ekskluzivnost.¹¹ Naime, dekurioni su bili odgovorni za prikupljanje svih poreza na gradskom teritoriju, a ako njihovi sugrađani nisu mogli platiti tribut, dekurioni su bili dužni podmiriti nedostatak iz vlastitog džepa.¹² Zbog toga je dolazilo do različitih pokušaja izbjegavanja ove obaveze, poput preseljenja u drugi grad, odlaska u vojsku itd. Nakon što bi odbjegli dekurioni bili uhvaćeni, vraćani su u svoje gradove kako bi izvršili obaveznu dekurionsku službu, a ponekad im je određivana dodatna (npr. novčana) kazna.¹³ To je bio jedan od razloga koji su doveli do toga da su ljudi iz drugih sredina dobivali sve više mogućnosti da dostignu najvažnije municipalne funkcije, posebno ako su imali dovoljno novca da finansiraju sve obaveze koje su bili dužni izvršavati. Plaćanjem *summa honoraria* i davanjem priloga za radove od javnog značaja magistrati porijeklom iz drugih sredina imali su važnu ulogu u održavanju finansijske stabilnosti tih lokalnih zajednica.¹⁴

U provinciji Dalmaciji epigrafski je potvrđeno nekoliko slučajeva mobilnosti lokalnih elita koje ćemo analizirati u nastavku.

Marcus Flavius Fronto

Jedan od prvih lokalnih uglednika iz provincije Dalmacije koji je obavljao važne funkcije u različitim gradovima unutar provincije Dalmacije bio je Marko Flavije Fronto. Radilo se o pripadniku vrlo ugledne porodice iz Dokleje, čiji su članovi u nekoliko generacija bili na najvažnijim pozicijama u ovom gradu. Prilikom arheoloških istraživanja ostataka antičke Dokleje pronađeno je nekoliko spomenika, uglavnom u fragmentima,

⁶ Prilikom ulaska u gradsko vijeće ili preuzimanja magistratskih funkcija trebalo je platiti ulaznu naknadu, koja je – ovisno o veličini i bogatstvu gradova – u nekim slučajevima mogla iznositi sto ili dvjesto hiljada sesteracija. Također, očekivalo se da plaćaju zgrade i spomenike, organizuju igre i gladijatorske predstave i, ako je moguće, izdašno troše za dobrobit svojih sugrađana; Galsterer 2000, 354.

⁷ Melchor Gil 2011, 147.

⁸ Radilo se o pojedincima koji su zbog političkih i ekonomskih interesa ili želje za društvenim napretkom uspjeli prevazići malo područje djelovanja i utjecaja unutar teritorijalnih granica svojih lokalnih zajednica i počeli aktivno sudjelovati u političkom, vjerskom i ekonomskom životu drugih municipija i kolonija, pribjegavajući privremenoj ili trajnoj promjeni prebivališta. Na taj način formirala se supralokalna elita koja je, da bi proširila utjecaj izvan svoje municipalne sfere, morala imati solidno bogatstvo, mreže prijatelja u različitim zajednicama i društveni ugled koji je prevazilazio okvir jednog grada; Melchor Gil 2011, 147-148.

⁹ Starac 2000, 139; Detaljnije o pravnim aspektima ovog pitanja vidjeti Curchin 2015, 6, uz spisak osnovne literature.

¹⁰ Glavičić 2002, 101-102.

¹¹ Starac 2000, 126-127.

¹² Curchin 1990, 118.

¹³ Ibid.

¹⁴ U kontekstu plaćanja koje su trebali izvršiti novi magistrati često se javljaju pojmovi *municipalia* i *summa honoraria*. Tehnička razlika između njih je u tome što je potonji obično sadržavao fiksni iznos novca, dok bi *municipalia* (što znači “dužnost” ili “dar”) mogao uključivati osobnu uslugu ili izgradnju ili popravak nekog javnog dobra; Curchin 1990, 107.

na kojima se spominju članovi ove značajne porodice.

Upravo na osnovu rekonstrukcije natpisa na tim spomenicima moguće je utvrditi da je Marko Flavije Fronto obavljao niz različitih upravnih i svećeničkih pozicija širom provincije Dalmacije.¹⁵ Bio je svećenik (*sacerdos*) u kolonijama Naroni i Epidaurum, *Ilvir iure dicundo* u Riziniju, *Ilvir quinquennalis* u koloniji Scodra, dok je u vlastitom gradu bio *Ilvir quinquennalis*, nadzornik udruženja zanatlija (*praefectus collegii fabrum*) i svećenik imperijalnog kulta božanskog Tita (*flamen divi Titi*).¹⁶ Njegov *cursus honorum* uglavnom prati logičan slijed, od svećeničke pozicije sacerdotu, zatim duovirata i na kraju svećenika kulta Božanskoga Tita. U rimskim provincijama postojale su različite prakse što se tiče redoslijeda navođenja funkcija na spomenicima, ali se čini da u ovom slučaju *cursus* prati obavljanje svećeničkih i magistratskih funkcija u skladu s njihovim značajem u rimskom svijetu.

Posebno dubok trag ostavio je u Dokleji, gdje je njegova porodica igrala vrlo važnu ulogu u drugoj polovini 1. stoljeća, a vjerovatno i ranije. Na magistratske pozicije došli su u vrijeme dinastije Flavijevaca. O značaju koji je porodica imala unutar ovog grada svjedoči podatak da su natpisi koji govore o njima pronađeni na gradskom forumu, odnosno na glavnim objektima u centru grada. Između ostalog, gradsko vijeće Dokleje dozvolilo je Marku Flaviju Frontu i njegovoj ženi Flaviji Tertuli da o svom trošku podignu spomenik svom sinu koji je preminuo s 15 godina i postave ga na forum. Radilo se o velikoj počasti koja potvrđuje status porodice Fronto u okviru lokalne zajednice. Prema Wilkesu, čini se da nema sumnje da se radilo o vladajućoj domaćoj porodici Dokleata, jedva prikrivenoj iza titula i drugih zamki gradske organizacije.¹⁷ Preminuli sin Marko Flavije Balbin je, kako stoji na jednom od natpisa, držao sve časti koje su bile dopuštene

prema zakonu.¹⁸ Naime, sinovi dekuriona često su bili *praetextati*, tj. oni koji imaju privilegiju da nose *toga praetexta*, odnosno odjeću koju su nosili gradski magistrati. Ustvari se radilo o mladim pripadnicima municipalne elite za koje je predviđeno da budu članovi gradskog vijeća.¹⁹ Marko Flavije Balbin vjerovatno je spadao u ovu kategoriju, što je u suštini bio jedan od načina na koji su lokalne političke i ekonomske elite najčešće nastojale da dugoročno zadrže svoj utjecaj u gradskim vijećima širom rimske države.²⁰ To se posebno odnosi na ovaj period razvoja Carstva kada su magistratske pozicije u kolonijama i municipijima predstavljale određenu vrstu prestiža.

Marko Flavije Fronto je ipak, od svih navedenih članova porodice koji se navode na natpisima iz Dokleje, dostigao najviše časti. Od magistratura je prvo bio *Ilvir iure dicundo* u Riziniju, *Ilvir quinquennalis* u Scodri te *Ilvir iure dicundo quinquennalis* u Dokleji. Duoviri su prema tadašnjem zakonodavstvu imali poprilično velike nadležnosti. Bili su odgovorni za političko vodstvo zajednice, za provođenje zakona i reda, nadgledanje gradskih prihoda i financija, utvrđivanje vjerskog kalendara za godinu i brigu o provođenju vjerskih obreda, te su intervenisali u ime svog grada kod susjednih zajednica ili kod rimskog provincijskog guvernera ili prokuratora prema potrebi.²¹ Titula *duoviri quinquennalis* označava magistratu koji su svakih pet godina radili popis cijele zajednice, kao i reviziju popisa gradskog vijeća. M. F. Fronto je ovu važnu dužnost prvo obavljao u Skodri, a nešto kasnije i u Dokleji.

Marko Flavije Fronto je vršio nekoliko značajnih svećeničkih dužnosti, kako u Dokleji, tako i drugim gradovima u provinciji. U Naroni i Epidauru obavljao je funkciju sacerdotu, tj. svećenika nekog božanstva. U zapadnom dijelu rimskog svijeta najčešće se javljaju dvije vrste svećeničkih titula: *sacerdos* i *flamen*, gdje se često ne

¹⁵ *M(arco) Flavio T(iti) f(ilio) Quir(ina) / Frontoni sacerdoti / in coloni(i)s Naron(a) / et Epidauro Ilvir(o) i(ure) d(icundo) / Iu<l=I>o Risin(i)o Ilvir(o) / <q=C>uinq(uennali) <p=I>on<t=I>(ifici) in co<l=I>(onia) / Sc<o=C>dr(a) Ilvir(o) i(ure) d(icundo) qui<n=M>[q(uennali)] / <fl=II>am(i-ni) [---] praef(ecto) <f=I>[abr(um)] / pleps(!) / ex aere conla<to=IC> (CIL 03 12695 (+ p. 2253); ILS 7159; EDH 054810).*

¹⁶ Wilkes 1969, 260-261.

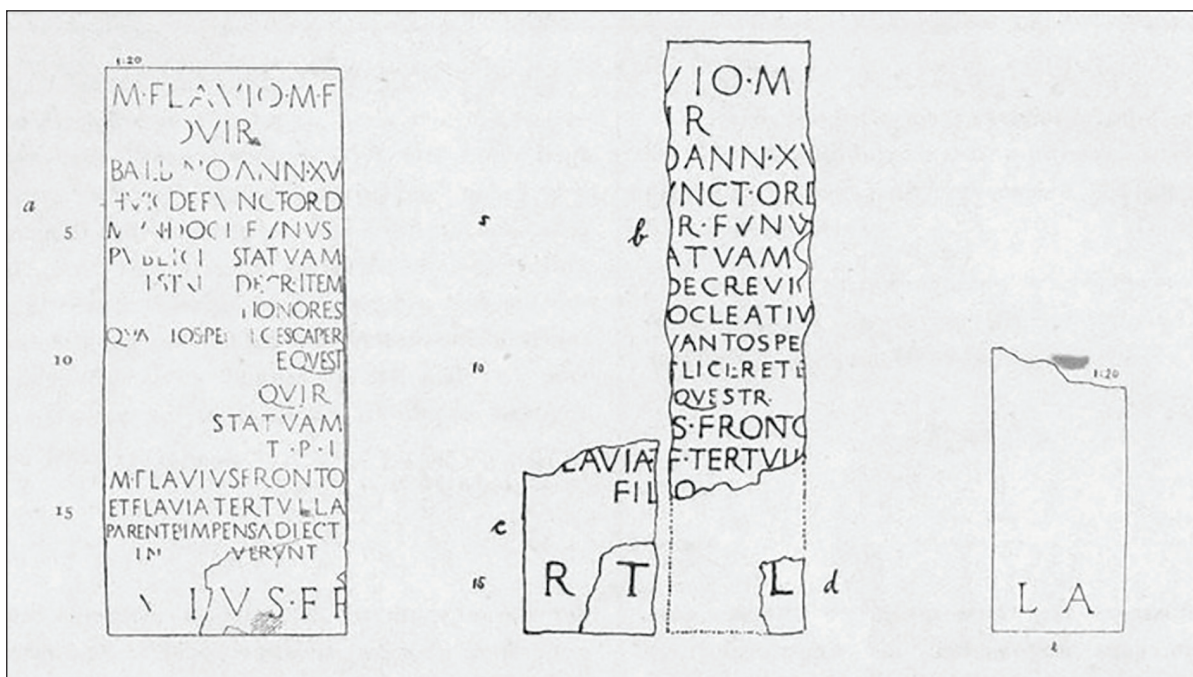
¹⁷ Wilkes 1977, 766.

¹⁸ AE 1897, 0007; CIL 03 13820; CIL 03, 12693; CIL 03, 12694; CIL 03, 13821; EDH 022568.

¹⁹ Opširnije vidjeti: Salway 2000, 126-127.

²⁰ Detaljnije o pitanju municipalnih oligarhija vidjeti: Jarrett 1971, 532-536; Prema mišljenju Mouritsena, mladi uglednici koji umru kao *praetexti* bili su komemorirani kao dekurioni; Mouritsen 1998, 239. Vjerovatno je to bio još jedan od razloga zbog kojih je gradsko vijeće bilo involvirano prilikom postavljanja spomenika Marku Flaviju Balbinu na forum Dokleje.

²¹ Edmondson 2006, 273.

Slika 1. Jedan od natpisa na kojem se spominje porodica M. Flavija Fronta, prema EDCS-58000077

navodi formula koja dodatno pojašnjava o štovanju kojeg božanstva se radi.²² Upravo takav primjer imamo s redoslijedom časti Marka Flavija Fronta. Na osnovu činjenice da je u Dokleji vodio brigu o kultu Božanskog Tita, Jadrić-Kučan, koja se u novije vrijeme najviše bavila ovom tematikom, pretpostavlja da je i u kolonijama Naroni i u Epidauru bio svećenik carskoga kulta.²³ Fishwick smatra da izraz *sacerdos/sacerdotalis* u dunavskim provincijama označava štovanje usredotočeno na živućeg cara, isključujući preminule, deificirane careve.²⁴ U ovom slučaju svakako se radilo o nekom vladaru iz dinastije Flavijevaca.

U Dokleji je Marko Flavije Fronto bio i na dužnosti *flamen divi Titi*, odnosno gradskog svećenika odgovornog za kult Božanskog Tita.²⁵ Na ovu funkciju također su imenovani najbogatiji pojedinci iz lokalne zajednice na period od godinu dana. Imenovanje je vršeno od strane gradskog vijeća. Inače, pozicija flamera bila je veoma

važna, vjerovatno čak i važnija u odnosu na duovirsku. Naime, važnost neke funkcije obično se procjenjuje na osnovu njene pozicije u *cursus honorum*, odnosno po redoslijedu kojim je obavljana. Kao što je bila česta praksa u Carstvu, i Fronto je dužnost flamera obavio nakon duovirata. Čini se da, bar na osnovu onoga što dosad znamo iz iskustva širom Carstva, magistratske i svećeničke pozicije nisu bile međusobno uvjetovane. Svećenički *cursus* je, strogo govoreći, bio nezavisan mehanizam sa svojim načinom napredovanja, međutim, u praksi, i magistrature i svećeničke pozicije su držali članovi lokalne elite jer su pojedinci često potvrđeni kao nosioci funkcija u obje sfere.²⁶

M. F. Fronto je od svećeničkih pozicija još bio na dužnosti pontifika u Skodri i nešto kasnije Dokleji, što se može smatrati još jednom od stepenica koje je bilo neophodno proći u ostvarivanju političkih ambicija unutar municipalne hijerarhije u jugoistočnom dijelu provincije Dalmacije.²⁷ Na osnovu svega što znamo o M. Flaviju Frontu, bilo bi sasvim očekivano da je naredni korak u njegovoj karijeri bila promocija u viteški stalež. Međutim, kao što primjeću-

²² O tome je detaljno pisao Fishwick 2002.

²³ Jadrić-Kučan 2010, 275.

²⁴ Fishwick 2002, 285.

²⁵ O obavezama koje su imali svećenici opširnije vidjeti: Nicols 2006, 41-42; Prema mišljenju Jadrić-Kučan, kult se odvijao u hramu carskoga kulta, a prilikom arheoloških istraživanja u Dokleji početkom 20. stoljeća pronađeni su ostaci hrama tipa *in antis*, koji je bio smješten uzduž glavnog dekumana; Jadrić-Kučan 2010, 295.

²⁶ Curchin 1990, 44.

²⁷ Od novijih radova koji tematiziraju pitanje lokalnih elita u jugoistočnom dijelu provincije Dalmacije vidjeti: Pelcer-Vujačić 2019, 101-116.

je Wilkes, municipalna dobročinstva na najvećoj razini nisu uvijek osiguravala viteški status, iako nema sumnje da je to bilo nešto čemu su municipalne porodice općenito težile.²⁸

Primjer Marka Flavija Fronta svjedoči o promijenjenom statusu autohtonih elita u odnosu na italsko stanovništvo od vremena dinastije Flavijevaca.²⁹ O time svjedoči i primjer porodice Plaso iz današnjeg Stoca. Tako je npr. *Publius Aplius Plaso* bio dekurion municipija Diluntum,³⁰ a *T. Flavius Laedio* je u koloniji Naroni obavljao visoke funkcije edila i kvatuorvira.³¹ Epigrafski spomenici ne daju potvrdu o pojedincima iz ove porodice koji su u više urbanih centara u provinciji obavljali najvažnije funkcije, ali svjedoče da su također bili značajna porodica čiji su članovi bili dovoljno utjecajni da žive u municipiju Diluntumu, a da obavljaju važne dužnosti u obližnjoj koloniji Naroni. Naravno, ovaj podatak svjedoči i da su bili dovoljno imućni da finansijski podnesu sve obaveze koje su iziskivale takve funkcije, odnosno časti. Drugi sličan primjer su članovi porodice *Albucii* iz provincijskog centra Salone. Na spomeniku pronađenom u Saloni navode se otac Gaj Albucije Menip i njegovi sinovi, dekurioni i edili Salone i Ise.³²

Titus Flavius Agricola

Na počasnom natpisu pronađenom u Saloni navodi se Tit Flavije Agrikola, još jedna važna figura iz redova lokalne municipalne aristokracije, čiji je *cursus honorum* obilježen velikim brojem značajnih funkcija u različitim gradovima unutar provincije Dalmacije. Njegova karijera također može poslužiti kao primjer ulaska ljudi iz unutrašnjosti provincije, koji su dobili građansko pravo od Flavijevaca, u gradsko vijeće Salone.³³ Osim dekurionske pozicije u glavnom

gradu provincije, bio je edil, duovir i dekurion u Ekvu, *Ilvir quinquennalis* i *auditor (dispunctor)* u Rideru i *curator rei publice* u Splonumu.³⁴ Tit Flavije Agrikola je, osim municipalnih, imao i vojnu funkciju – bio je vojni tribun u X legiji *Gemina Pia Fidelis*.

Ključni detalj za čitanje i interpretaciju njegovog počasnog natpisa primijetio je već Mommsen, a to je da su dva posljednja reda naknadno dopisana. S. Bekavac, na tragu Mommsena, Wilkesa i Glavičića, dala je prilično uvjerljiv prikaz *cursus honorum* T. Flavija Agrikole. Prema njenoj interpretaciji prvo je bio na funkcijama u Saloni, zatim u Ekvu, Rideru i Splonumu, da bi nakon svih administrativnih poslova bio postavljen za legijskog tribuna X legije Pia Fidelis.³⁵

Pored uobičajenih magistratskih pozicija, T. Flavije Agrikola obavljao je vrlo zanimljivu funkciju dispunktora u Rideru (*auditor*) i kuratora u Splonumu. Radi se o funkcijama koje su u suštini, kad se govori o njihovim ingerencijama, vrlo slične. Dispunktor je bio izvanredni dužnosnik odabran iz reda najuglednijih građana provincije i ovlašten od carske vlasti da nadzire finansije mjesne samouprave.³⁶ Na ovoj dužnosti u provinciji Dalmaciji potvrđen je još samo Publije Elije Rastorijan, koji je bio dispunktor u koloniji Naroni. Flavije Agrikola je jedan od rijetkih potvrđenih članova municipalnih elita iz provincije Dalmacije koji je bio *curator rei publicae*. Prema Wilkesu, položaj kuratora grada postaje raširen među municipalnim uglednicima najranije krajem drugog stoljeća.³⁷ S obzirom na to da je dio natpisa na kojem se navodi dužnost kuratora naknadno uklesan, pretpostavlja se da je Flavije Agrikola u poznim godinama života dobio ovu funkciju i da ovaj dio teksta treba datirati nekoliko decenija kasnije od početnog dijela.³⁸ Pored

²⁸ Wilkes 1970, 541.

²⁹ Flavijevci su značajno promijenili politiku prema unutrašnjosti provincije Dalmacije, posebno u segmentu širenja rimskog građanskog prava i urbanizacije. Za vrijeme njihove vladavine na tom području nastaje nekoliko municipija među kojima su Arupium, Bistue Vetus, Bistue Nova, zatim gradovi kod današnjih Skelana i Rogatice, Doclea, Rider, Alföldy 1965, 201.

³⁰ AE 1980, 0677; ILJug 1740.

³¹ ILJug I, 117.

³² Cambi 1986, 70.

³³ Wilkes 1969, 316.

³⁴ *T(ito) Flavio/ T(iti) f(ilio) Tro(mentina) / Agricolae / decur(ioni) col(oniae) Sal(onitanae) / aedili Ilvir(o) iure / dic(un-do) dec(urioni) col(oniae) Aequi/tatis Ilvir(o) q(uin)q(uennali) disp(unctori) / municipi(i) Riditar(um) / praef(ecto) et patron(o) coll(egii) / fabr(um) ob merita eius coll(egium) / fabr(um) ex aere conlato / curator rei pub(licae) Splonis/ls} tarum trib(uno) leg(ionis) X G(eminae) P(iae) F(idelis)* (CIL 03, 02026 (+ p.1030); ILS 7162; ILJug 1961; EDH 054750).

³⁵ Bekavac 2019, 25; U citiranom radu moguće je vidjeti i ostale teorije koje su se vremenom pojavile u literaturi o redoslijedu funkcija koje je obavljao T. Flavije Agrikola.

³⁶ Čaće 2001, 88.

³⁷ Wilkes 1965, 122.

³⁸ Loma 2002, 169.

njega, kao kurator u provinciji Dalmaciji zabilježen je Marko Ulpije Gelijan, o kojem će kasnije biti više riječi.

Dispunktor se u rimskom svijetu spominje još samo u sjevernoj Africi, u provinciji *Mauretania Caesariensis*. Natpisi iz ove provincije datiraju se u 3. i 4. stoljeće i općenito ih je teško dovesti u korelaciju s dalmatinskim, zbog vremenske i prostorne udaljenosti. Međutim, zanimljivo je da se na nekim natpisima iz sjeverne Afrike *curator* naziva *dispunktor*. Lucas navodi primjere iz nekoliko mjesta u današnjem Alžiru: *Auzia* (oko 230. g.), *Albulae* iz vremena Dioklecijana i dva primjera iz mjesta *Satafis*, koji se datiraju otprilike u isto vrijeme kao i prethodni natpis.³⁹ Na osnovu primjera iz Afrike i Dalmacije Lucas je pretpostavio da je dužnost dispunktora ponekad obavljana uz dužnost kuratora, naglašavajući jedan aspekt njegovog rada, ali da je ponekad barem djelomično zauzimala njegovo mjesto.⁴⁰

Na spomeniku nema podataka o mjestu porijekla T. Flavije Agrikole. Prema Wilkesu, čini se da su interesi Flavija Agrikole bili ograničeni na teritorij Delmata u području Salone.⁴¹ Njegova unutarprovincijska mobilnost na raznim upravnim i finansijskim dužnostima, dakle, uglavnom se može povezati s prostorom koji su u predrimsko doba naseljavali Delmati. Moguće je da, kao npr. M. Flavije Fronto, potiče iz nekog grada u provinciji Dalmaciji, koji je municipalni status stekao u doba Flavijevaca.

Sextus Aquillius Severus

Na ulasku u gradski teatar u Saloni nalazio se žrtvenik posvećen Herkulu koji je na to mjesto, uz dozvolu gradskog vijeća, postavio Sekst Akvilije Sever.⁴² On također spada u kategoriju lokalnih dužnosnika koji su tokom karijere obavljali i civilne i vojne poslove. Njegov natpis svjedoči o zanimljivom životnom putu osobe koja je obavljala dužnost centuriona u kohorti te dekuriona u

Saloni i Flanoni.⁴³ Pošto je natpis oštećen, teško je pročitati u kojoj je jedinici obavljao službu centuriona. S. Akvilije Sever najvjerojatnije je služio u pretorijanskoj kohorti, a ne pomoćnim jedinicama, budući da je također bio član gradskih vijeća u dva municipija.⁴⁴ Zbog zasluga u Dačkom ratu, kako je vidljivo s natpisa, nagrađen je od strane cara Trajana.

Pretorijanci su u odnosu na ostale kategorije rimskih vojnika bili u povlaštenom položaju, posebno u kontekstu trajanja vojne službe. Oni koji su živjeli dovoljno dugo da imaju koristi od kraćih uvjeta službe, vjerojatno su bili nagrađeni časnim otpustom i zatim prelazili na prestižne civilne poslove kao što su municipalni magistrati u svojim rodnim gradovima.⁴⁵ Sekst Akvilije Sever vjerojatno je bio porijeklom iz Flanone, mjesta u kojem je obavljao dužnost dekuriona. Naime, *Aquillii* su bili najvažnija porodica u ovom gradu tokom 1. stoljeća te je sasvim očekivano da je Sekst vršio značajnu funkciju upravo u Flanoni. Inače, iz Flanone je poznato par pretorijanaca, iako su u vremenu ranog principata pretorijanci u pravilu bili samo građani Italije ili rimskih kolonija.⁴⁶

Publius Aelius Rastorianus

Spomenik Publija Elija Rastorijana pronađen je na Putalju iznad Kaštel Sućurca kod Splita tokom radova na oltaru Sv. Jurja.⁴⁷ Radi se o pripadniku viteškog staleža (*equo publico*) kojih u Dalmaciji nije bilo mnogo. Na osnovu imena možemo zaključiti da su građansko pravo stekli u doba Hadrijana, uz mogućnost da ga je dobio već njegov otac. Njegov ugled u određenoj mjeri potvrđuje i ime njegove supruge *Albia Crispina* koja je

³⁹ Lucas 1940, 64.
⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Wilkes 1965, 122.

⁴² [H]erculi [---] / [S]ex(tus) Aquilli[us ---] / Severus [(centurio) coh(ortis) V[---] / donis donatus ab [Imp(eratore) Traiano bello] / Dacico dec(urio) Salonis et Flano[nae] / l(ocus) d(atatus) d(ecreto) d(ecurionum) (CIL 03, 1940; EDH 053740).

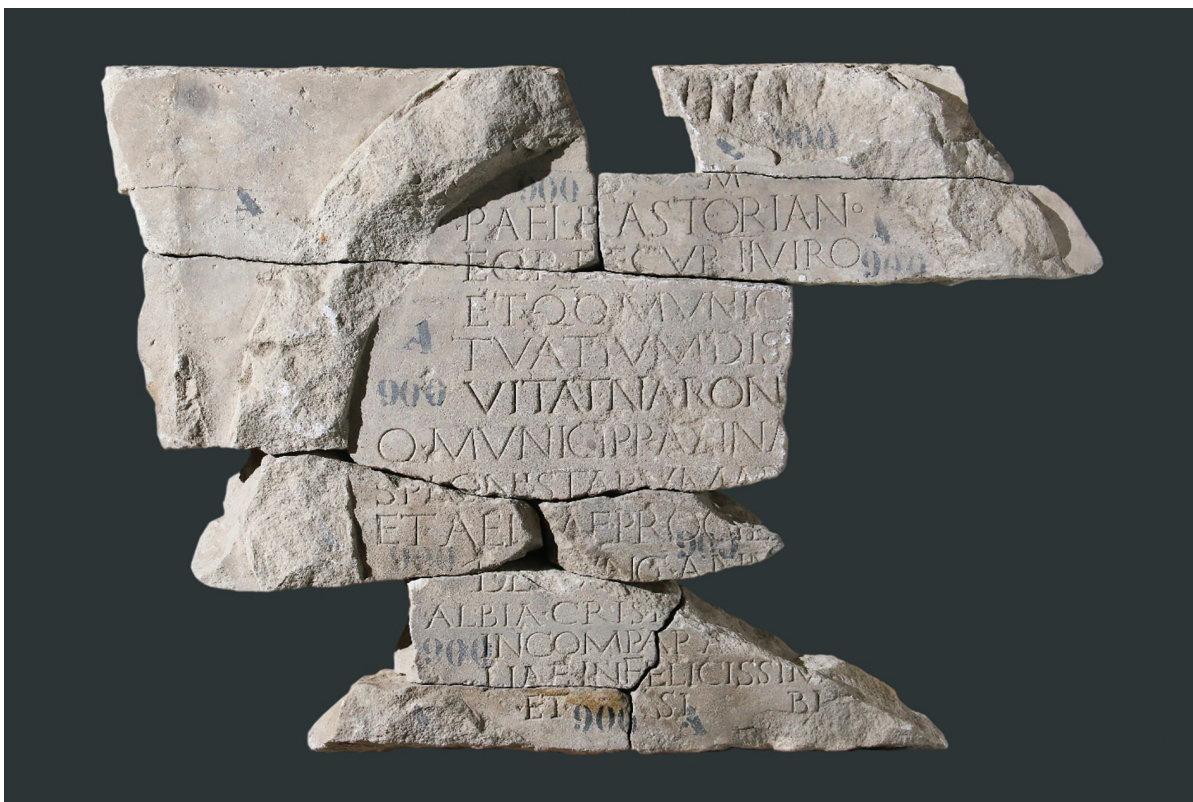
⁴³ Posvetom Herkulu Sever možda u cijelosti ili samo djelom ispunjava obavezu utroška *summa honoraria* koju, budući da prethodno nije obnašao magistraturu, nije uplatio ranije; Glavičić 2002, 502.

⁴⁴ Wilkes 2002, 93; Matijević 2019, 164.

⁴⁵ De la Bédoyère 2017, 206.

⁴⁶ Starac 2000, 77.

⁴⁷ D(is) M(anibus) / P(ublio) Ael(io) -----Rastoriano / eq(uo) p(ublico) decur(ioni) Iviro / et q(uin)q(uennali) munic(ipii) [Bis]/tuatium dis[p(unctori) ci]/vitat(is) Naron[ens(ium)] / q(uaestori) municipp(iorum) Azina[tium] / Splonistarum Ar[upin(or)] / et Ael[i]ae Procili[anae?] / defunct(ae) ann(or)um [---] / Albia Crisp[ina?] coniugi / incompara[bili] et fi[liae] infelicissim[ae] / et sibi (CIL 03, 08783 (+ p. 2136, 2326); ILS 7163; EDH 052758).

Slika 2. Spomenik P. Elije Rastorijana, foto Tonći Seser⁵⁰

doseljeničkog, sjevernoitalskog porijekla, iz porodice koja je u Saloni pripadala samom vrhu.⁴⁸

Publije Elije Rastorijan obavljao je različite dužnosti u sljedećim mjestima: Bistue Vetus, Bistue Nova, Naron, Azina, Splonum i Arupium. Wilkes u analizi uspona domaćih porodica u gornje slojeve provincijskog dalmatinskog društva smatra da je Salona, sa svojom velikom populacijom i većim brojem italijanskih naseljenika, odolijevala novim porodicama duži period pa, i kada su bili primljeni, radilo se samo o najbogatijim ljudima iz unutrašnjosti, s interesima u velikom broju gradova, koji su mogli priuštiti da obavljaju skupe gradske poslove. Prema njegovom mišljenju među takve ljude spada Publije Elije Rastorijan.⁴⁹ Sudeći prema brojnim gradovima u kojima je obavljao razne dužnosti, od unutrašnjosti do obale, čini se da su njegovi poslovni i politički interesi zaista postojali širom provincije, tj. da je njegov utjecaj bio poprilično velik.

Postoje različite interpretacije njegove municipalne karijere. Vjerovatno je najviše rasprava izazvalo čitanje nepotpunog imena mjesta s natpisa koje su neki čitali kao Butuatium, tj. Butua (Budva). Prema Bojanovskom, koji se pozivao na restituciju koju je ponudio Bulić 1885. godine, vjerovatno se ipak radi o mjestu Bistue (Bistuatium).⁵¹ Ako usvojimo čitanje koje je ponudio Bojanovski, onda možemo pretpostaviti da je upravo u tom gradu P. Elije Rastorijan obavljao funkciju dekuriona, duovira i kvin-kenala. Već je Carl Patsch doveo u korelaciju spomenik iz Kaštel Sućurca s mjestom Bistue.⁵² Wilkes je ranije tvrdio da je Rastorijan bio dekurion i duovir u Saloni, a petogodišnji duovir u Bistue Vetus i Bistue Nova.⁵³ Ipak, kako Čače logično primjećuje, treba uzeti u obzir da su časti poredane u pravilnom uzlaznom nizu – dekurion, duovir, petogodišnji duovir – i da ih je, prema tome, sve redom Rastorijan obnašao u istom

⁴⁸ Čače 2001, 87.

⁴⁹ Wilkes 1969, 317.

⁵⁰ Spomenik se danas nalazi u Epigrafičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu pod inventarnim brojem AMS-A-900.

Ovom prilikom se zahvaljujemo djelatnicima muzeja na ljubaznosti i ustupljenoj fotografiji za potrebe ovog rada.

⁵¹ Bojanovski 1974, 134-135; 1988, 159.

⁵² Patsch 1893, 705.

⁵³ Wilkes 1969, 317.

gradu, dakle Bistui.⁵⁴ Od ostalih dužnosti treba spomenuti funkciju dispunktora u Naroni te kvestora u gradovima Azina, Splonum i Arupium.

Čaće također navodi da je Elije Rastorijan vjerovatno bio rodom upravo iz Bistue.⁵⁵ Prema našem mišljenju sasvim je moguće da je bio porijeklom iz ovog mjesta u unutrašnjosti provincije. Tome u prilog svjedoči žensko ime *Aelia Prociliana* koje se navodi na spomeniku, a koju Bojanovski iz nekog razloga smatra njegovom ženom. Čini nam se da je njegova supruga ipak *Albia Crispina*, ali je ime druge ženske osobe odličan indikator njenog porijekla, a time i Elija Rastorijana, jer se na nekoliko spomenika iz Zenice navode slična ženska imena (*Flavia Procilla*, *Aurel. Procula*, *Aurel. Procilla*, *Procula* itd).⁵⁶

Teško je reći je li obavljao neku magistratsku funkciju u provincijskom centru Saloni. U svakom slučaju, očito je posljednje dane života provodio na imanju u obližnjem Kaštel Sućurcu. Možda je kupio neko imanje na tom mjestu ili je eventualno njegova supruga imala ili naslijedila zemlju u blizini Salone.

Marcus Ulpius Gellianus

Vrlo važnu ulogu u razvoju rimske lokalne administracije odigrali su *curatores rei publicae*. Radi se o instituciji koja se prvi put javila za vrijeme Flavijevaca, a veći značaj dobiva u 2. stoljeću, kada centralna vlast nastoji uspostaviti bolju finansijsku kontrolu nad lokalnim organima vlasti. Na početku je kuratore imenovao car iz reda senatorskog ili viteškog staleža, uz obavezu da nisu porijeklom iz grada gdje su trebali vršiti dužnost.⁵⁷ Do kraja drugog stoljeća funkcija je postala široko rasprostranjena i mnogi važniji ljudi u provinciji, posebno vitezovi i oni koji su držali pozicije provincijskih svećenika, birani su za kuratore.⁵⁸ Njihove obaveze bile su jasno ograničene na regulaciju i nadzor javnih finansija gradova u kojima su bili imenovani, bez ikakvih ovlasti u drugim sferama javnog života poput

građanske ili krivične jurisdikcije.⁵⁹ Ova institucija je tokom vremena doživjela veliku transformaciju. Naime, u trećem stoljeću *curator rei publicae* postaje redovna služba na koju su imenovani lokalni dostojanstvenici od strane gradskog vijeća, uz potvrdu imenovanja od strane cara. U četvrtom stoljeću kurator je postao municipalni administrator kojeg biraju kurijali svake godine u isto vrijeme kad i magistrati, zapravo služeći kao "gradonačelnik" ili glavni općinski službenik grada.⁶⁰

U provinciji Dalmaciji kao *curator* zabilježen je *Marcus Ulpius Gellianus* koji je, u skladu s tadašnjom praksom u Carstvu, poziciju kuratora obavljao u nekoliko dalmatinskih gradova.⁶¹ Imao je status rimskog viteza (*eques Romanus*), odnosno spadao je u najviše društvene strukture provincije Dalmacije.⁶² Gelijan je u municipiju S. Serapisu i Izidi podigao spomenik na kojem se navodi da mu je povjerena uloga kuratora u gradovima Arbi, Metulu, Splonumu⁶³ i Malvesiatumu. Prema mišljenju Glavičića, službu je obavljao početkom 3. stoljeća, jer se nakon Septimija Severa i Karakale institucija preobrazila u stalnu municipalnu službu u cijelom Carstvu, a tada se kuratori biraju među članovima gradskoga vijeća.⁶⁴

⁵⁹ Burton 2004, 337.

⁶⁰ Curchin 2014, 280; U četvrtom stoljeću uglavnom se radi o osobama koje su bile porijeklom upravo iz tih gradova i često imali neku visoku funkciju, najčešće flamen. U trećem stoljeću, posebno u prvoj polovini, takvu situaciju je bilo teško zamisliti; Lucas 1940, 62.

⁶¹ *Serapidi / et Isidi M(arcus) / Ulp(ius) Gellia-/nus eq(ues) R(omanus) 5/ cur(ator) Arben/si(um) Metlensi(um) / Splonista(rum) / Malvesati(um)* (AE 1948, 0242; AE 1961, 0298; ILJug I, 73; EDH 021891).

⁶² Najbolji pregled osoba viteškog staleža u provinciji Dalmaciji dao je Wilkes 1970, 529-551.

⁶³ Zanimljivo je da Splonum predstavlja jedini grad u provinciji Dalmaciji gdje su zabilježena dva kuratora. Pored M. Ulpija Gelijana, ovu funkciju u Splonumu vršio je Tit Flavije Agrikola. Očito je u ovom gradu u više navrata dolazilo do problema u funkcionisanju javnih finansija te je bio neophodan angažman kuratora. U rimskoj državi poznato je samo nekoliko gradova koji su imali kuratora imenovanog više puta. U Aziji su to bili Efes (5), Afrodisija (3) i Pergam, Sinada, Trales (2). U sjevernoj Africi sedam gradova je imalo dva kuratora (Bulla Regia, Kartaga, Furnos Minus, Leptis Magna, Thamugadi, Thuburbo Minus i Thysdrus), dok su u zapadnim provincijama u takvoj situaciji bila tri grada: Italica (3), Avenio i Splonum po dva; Burton 2004, 339.

⁶⁴ Glavičić 2002, 511-512; Prema EDH, ovaj spomenik se datira u širokom vremenskom intervalu 101-200. godine.

⁵⁴ Čaće 2001, 88.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Patsch 1893, 705.

⁵⁷ Burton 1979, 466.

⁵⁸ Wilkes 1970, 540.

S obzirom na to da je predviđeno da samo osobe od ugleda mogu obavljati funkciju kura-tora, očito je M. Ulpije Gelijan spadao u katego-riju provincijskih dostojanstvenika. Teško je vi-djeti neku pravilnost u obavljanju ove funkci-je u njegovom slučaju jer se radi o gradovima s različitih strana provincije, Arbi i Metulumu u sjeverozapadnom, a Splonumu i Malvesatiumu u istočnom dijelu. Očito se radilo o gradovima koji su u nekom trenutku imali određenih pro-blema i Gelijan ih je, prema uputama samog cara ili gradskog vijeća, nastojao riješiti. Nije poznato o kojim konkretnim zadacima se radilo niti zna-mo je li ih Gelijan riješio.⁶⁵ Činjenica da je obav-ljao ovako važnu dužnost u četiri različita grada svjedoči o tome da je Gelijan uživao veliko po-vjerenje, vjerovatno i od lokalne zajednice, ali i cara, te su mu povjeravani kompleksni poslovi. Gelijan je djelovao upravo u periodu kada je ova funkcija prolazila kroz veliku transformaciju, iz faze kada su kuratori bili carski agenti u provin-cijama do perioda kada su ih imenovala grad-ska vijeća, a carevi potvrđivali, tako da je zaista teško reći od koga je ustvari primao uputstva ili naredbe.

Zaključak

Lokalni uglednici, članovi gradskih vijeća i ma-gistrati predstavljali su jedan od stubova života u rimskim provincijama. Upravo su oni svojim ak-tivnostima i ambicijama davali dinamiku u poli-tičkom životu municipija i kolonija, a vjerovatno su bili, uz još neke društvene strukture, i nosio-ci onih procesa koje nazivamo zajedničkim ime-nom romanizacija. Primjeri koje smo obradili svjedoče o procesima koji su se odvijali u pro-vinciji Dalmaciji uglavnom od vremena dinastije Flavijevaca, čija je politika dala zamah lokalnim elitama da se više uključuju u politički život ne samo vlastitog grada nego i u drugim urbanim centrima Dalmacije.

Slučajevi poput Tita Flavija Agrikole i Publija Elija Rastorijana pokazuju jasnu tendenciju jača-nja lokalnih elita iz unutrašnjosti, koje su svoju moć, poslovne i političke interese proširili i na ostatak provincije. Čini se da je jedan od kraj-njih ciljeva ljudi njihovog profila bila politička

i društvena afirmacija u Saloni kao centru pro-vincije, budući da se čak tri od pet primjera po-vezuju upravo s ovim gradom. Mobilnost je za ove ljude ustvari predstavljala modus za realiza-ciju tih ambicija. S druge strane, Marko Flavije Fronto nije do kraja iskoristio realnu političku moć koju je stekao u Dokleji i općenito u pro-vinciji Dalmaciji, jer nije stekao status viteza, ali se postavlja pitanje je li to uopće bio njegov cilj ili je do toga možda i došlo u nekoj kasnijoj fazi, ali o tome nema nikakvih dokaza. Nažalost, ovaj segment njegove karijere ostaje u domenu pret-postavki. Naravno, mobilnost provincijskih eli-ta na magistratskim, dekurionskim i svećenič-kim pozicijama nije donosila korist samo njima. Gradovi u kojima su spomenute ličnosti obavlja-le svoje dužnosti svakako su imali određene be-nefite od njih, prije svega kroz naknade koje su bili dužni davati po različitim osnovama. Na taj način su ovi gradovi imali višestruku korist, lak-še su popunjavali gradsko vijeće, a također su po-punjavali gradski budžet.

Primjer Marka Ulpija Gelijana vrlo je inte-resantan, kako iz perspektive unutarprovincij-ske mobilnosti, tako i podataka koji se navode na njegovom spomeniku iz Pljevalja. U njegovom slučaju vrlo su zanimljivi podaci koji nisu nave-deni o njegovoj karijeri. On je vjerovatno imao vrlo bogat *cursus honorum*, uz magistratske i sve-ćeničke funkcije, ali se na njegovom natpisu na-vodi samo viteški status i pozicija kuratora, što je u njegovoj percepciji o značaju funkcija koje je obavljao očito bilo primarno.

Na osnovu analiziranih spomenika vidljivo je da je ova vrsta mobilnosti bila aktuelna na kraju 1. i u prvoj polovini 2. stoljeća, kada su muni-cipalne funkcije imale određenu važnost i prestiž za lokalne elite u provincijama. Iz kasnijeg peri-oda navodi se samo vitez Gelijan, čija je funkci-ja kuratora ustvari i nastala kao reakcija central-nih vlasti na probleme koji su se javili na lokal-noj razini.

⁶⁵ Opširnije o dužnostima i funkcijama kuratora vidjeti: Burton 1979, 474-477.

Summary

The mobility of the elite in the Roman Province of Dalmatia

Local elites formed an important segment of Roman administration in the provinces. In this paper, we focused on members of local elites who held priestly, decurion and magisterial functions in different cities in the province of Dalmatia. In other parts of the Roman world, such as Hispania, this type of movement is called geographic mobility. A total of five examples from Dalmatia, i.e. epigraphic monuments that mention these dignitaries, have been treated. *Marcus Flavius Fronto*, an official originally from the town of Doclea, performed magisterial and priestly duties in several towns in the southeast of the province. His *cursus honorum* shows that he was a very important political and social figure in this part of Dalmatia. Based on the political and social career he achieved, it was quite expected that he would become a member of the equestrian order, but that probably did not happen. *Titus Flavius Agricola* and *Publius Aelius Rastorianus* also held a number of important functions throughout Dalmatia before settling in Salona, the capital of the province. We can agree with older authors like Wilkes that they represent an example of the incorporation of elites from the interior of the province into the political, social, economic and cultural life of Salona.

Sextus Aquillius Severus held civil and military offices. His *cursus honorum* is somewhat more difficult to reconstruct, but it seems that he was decurion in Salona and Flanona, a city where his family had a great reputation. *Marcus Ulpius Gellianus* belonged to the equestrian order. On the votive monument erected to Serapis and Isis, the data is very reduced. Regardless of the fact that as an *eques Romanus* probably performed various military or civil duties, his monument only mentions the function of *curator* in several Dalmatian cities. Obviously, this function played a very important role in his perception and self-representation, and he considered it necessary to highlight it.

The mobility of provincial elites in magisterial, decurion and priestly positions did not only benefit them. The cities in which the mentioned figures performed their duties certainly had some benefits from them, primarily through the compensations they were obliged to give on various grounds. In this way, these cities had multiple benefits, it was easier to fill the city council, and they also contributed to the city budget.

Popis slika

- Slika 1. Jedan od natpisa na kojem se spominje porodica M. Flavija Fronta, prema EDCS-58000077
- Slika 2. Spomenik P. Elija Rastorijana, foto Tonči Seser

Bibliografija

Skraćenice

- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum* (ed. Th. Mommsen), Berlin 1873: Supplementa 1889–1902.
- EDCS Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (Manfred Clauss / Anne Kolb / Wolfgang A. Slaby / Barbara Woitas)
- EDH Epigraphische Datenbank Heidelberg (project: Gottfried-Wilhelm-Leibniz-Preis (DFG) by prof. Géza Alföldy)
- ILJug *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL e MCMLX repertae et editae sunt* (ed. A. et J. Šašel), Situla 5, Ljubljana 1963 (št. 1-451); *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX e MCMLXX repertae et editae sunt* (ed. A. et J. Šašel), Situla 19, Ljubljana 1978 (št. 452-1222); *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (izd. A. et J. Šašel), Situla 25, Ljubljana 1986 (št. 1223-3128).

Literatura

- Alföldy, G. 1965, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.
- Bekavac, S. 2019, Rekonstrukcija karijere Tita Flavija Agrikole, *Tusculum* 12, Solin 2019, 21-28.
- Bispham, E. 2000, *Carved in Stone: The Municipal Magistracies of Numerius Cluvius*, u: *The Epigraphic Landscape of Roman Italy*, London 2000, 39-75.
- Boatwright, M. 2000, *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton University Press 2000.
- Bojanovski, I. 1974, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela XLVII, CBI 2, ANU-BiH, Sarajevo 1974.

- Bojanovski, I. 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, Sarajevo 1988.
- Burton, G. P. 1979, The Curator Rei Publicae: Towards a Reappraisal, *Chiron* 9, 1979, 465-488.
- Burton, G. P. 2004, The Roman Imperial State, Provincial Governors and the Public Finances of Provincial Cities, 27 B.C. – A.D. 235, *Zeitschrift für Alte Geschichte* 53 (3), 2004, 311-342.
- Cambi, N. 1986, Salona i njene nekropole, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti* 25 (12), 1986, 61-108.
- Curchin, L. 1990, The Local Magistrates of Roman Spain, Toronto 1990.
- Curchin, L. 2014, The end of local magistrates in the Roman Empire, *Gerión* 32 (32), 2014, 271-286.
- Curchin, L. 2015, A Supplement to The Local Magistrates of Roman Spain, Waterloo 2015.
- Čače, S. 2001, Putalj u ranom rimskom razdoblju (1.–3. stoljeće), u: Sv. Juraj od Putalja, Split 2001, 79-114.
- De la Bédoyère, G. 2017, Praetorian. The Rise and Fall of Rome's Imperial Bodyguard, Yale University Press 2017.
- Edmondson, J. 2006, Cities and Urban Life in the Western Provinces of the Roman Empire, 30 BCE – 250 CE, u: Potter, David S. (ed.), *A Companion to the Roman Empire*, Blackwell Publishing 2006, 250-280.
- Fishwick, D. 2002, The Imperial Cult in the Latin West, Volume III: Provincial Cult. Part 2: The Provincial Priesthood, Brill 2002.
- Galsterer, H. 2000, Local and provincial institutions and government, u: Bowmann, A. K. / Garnsey, P. / Rathbone, D. (ur.), *The Cambridge ancient history*, second edition, XI: The High Empire, A.D. 70 – 192, Cambridge University Press 2000, 344-360.
- Glavičić, M. 2002, Gradski dužnosnici na natpisima obalnog područja rimske provincije Dalmacije, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar 2002.
- Haley, E.W. 1986, Foreigners in Roman imperial Spain: investigations of geographical mobility in the Spanish provinces of the Roman Empire, 30 B.C. – A.D. 284, Doktorska disertacija, Columbia University 1986.
- Jadrić-Kučan, I. 2010, Carski kult u rimskoj provinciji Dalmaciji, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru 2010.
- Jarrett, G. M. 1971, Decurions and Priests, *The American Journal of Philology* 92, Baltimore 1971, 513-538.
- Lo Cascio E. / Tacoma L. E. (ur.) 2016, The Impact of Mobility and Migration in the Roman Empire. Proceedings of the Twelfth Workshop of the International Network Impact of Empire (Rome, June 17–19, 2015). Impact of empire, 22. Brill, Leiden – Boston 2016.
- Loma, S. 2002, Princeps i peregrini incolae u municiju S(plonistarum ?). Epigrafski prilog historiji romanizacije u provinciji Dalmaciji, *Živa Antika* 52, 2002, 143-179.
- Lucas, C. 1940, Notes on the Curatores rei Publicae of Roman Africa, *The Journal of Roman Studies* 30 (1), 1940, 56-74.
- Matijević, I. 2019, Salonitanski natpisi vojnika i veterana na upravnim i vjerskim službama u nekim gradovima rimske Dalmacije, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 44 (1), 2019, 153-174.
- Melchor Gil, E. 2011, Movilidad geográfica de las élites locales de la Bética, u: Iglesias Gil, J. M. / Ruiz-Gutiérrez, A. (ur.), *Viajes y cambios de residencia en el mundo romano*, 2011, 119-153.
- Mouritsen, H. 1998, The Album from Canusium and the Town Councils of Roman Italy, *Chiron* 28, 1998, 229-254.
- Nicols, J. 2006, The civic religion and civic patronage, u: de Blois, L. / Funke, P. / Hanh, J. (ur.), *The Impact of Imperial Rome on Religions, Ritual and Religious Life in the Roman Empire*, Proceedings from the Fifth Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, 200 B.C. – A.D. 476) Münster, June 30 – July 4, 2004, Leiden – Boston 2006, 41-54.
- Patsch, C. 1893, Rimski natpisi iz doline Lašve, GZM, V, sv. 4, Sarajevo 1893, 700-707.
- Pelcer-Vujačić, O. 2019, The civic identity of the elite in the Roman settlements of south-eastern Dalmatia, u: *Interconnections in the Mediterranean through time: Montenegro and Italy. Bridges: Italy Montenegro series vol. 1*, Rim 2019, 101-116.
- Salway, B. 2000, Prefects, patroni, and Decurions: A New Perspective on the album of Canusium, u: Cooley A. (ur.), *The Epigraphic Landscape of Roman Italy*, London 2000 (BICS Suppl. 73), 115-171.
- Sergejevski, D. 1940, Rimski natpisi novi i revidirani, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. LII, Sarajevo 1940, 15-26.
- Slootjes, D. 2011, Local Elites and Power in the Roman World: Modern Theories and Models, *Journal of Interdisciplinary History* XLII (2), Autumn 2011, 235-249.
- Starac, A. 2000, Rimsko vladanje u Istri i Liburniji II. Društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi. Arheološki muzej Istre, Liburnija, Pula 2000.
- Wierschowski, L. 2001, Fremde in Gallien-‘Gallier’ in der Fremde. Die epigraphisch bezeugte Mobilität in, von und nach Gallien vom 1. bis 3. Jh. n. Chr., Stuttgart 2001.

Wilkes, J. J. 1965, 'Σπλουνον – Splonum again', *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 13, 1965, 111-125.

Wilkes, J. J. 1969, *Dalmatia*, London 1969.

Wilkes, J. J. 1977, The population of roman Dalmatia, u: Temporini, H. (ur.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW) / Rise and Decline*

of the Roman World, Band 6 Politische Geschichte (Provinzen und Randvölker: Lateinischer Donau-Balkanraum), De Gruyter, Berlin – Boston 1977, 732-766.

Wilkes, J. J. 2002, A roman colony and its people, u: Marin, E. (ur.), *Longae Saloniae*, Split 2002, 87-103.